

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ У ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ

© Мартиняк О., 2008

У статті висвітлено різні погляди на проблему синонімії в термінологічній лексиці. Проаналізовано трактування понять «синоніми», «варіанти» і «дублети» у термінології, запропоновано власне розуміння цих понять та їх співвідношення.

The article focuses on the analyses of the views of linguists concerning the problem of interpretation of synonyms and variants in terminology. And the author's interpretations of these terms are suggested.

Синонімію в термінній лексиці традиційно вважають явищем негативним і надлишковим. Така оцінка пов'язана з однією із найважливіших ознак терміна, яка передбачає відсутність у терміна синонімів [10, с. 147]. Це цілком закономірно, адже термінологічна лексика найбільше прагне до точності, щоб кожне спеціальне поняття називав лише один термін [13, с. 172].

Мета цієї статті проаналізувати специфіку явища синонімії в термінологічній лексиці та розглянути класифікації термінологічних синонімів.

Вважаючи синонімію в термінології явищем негативним, більшість мовознавців вказує на наявність синонімів у різних терміносистемах. Популярна думка про синонімію як властивість будь-якої терміносистеми на етапі її становлення, коли відбувається добір найдоцільніших назв нових понять науки і техніки. Але дослідження з різних галузей, видання значної кількості термінних словників доводять, що синонімія властива різним галузям науково-технічної термінології на всіх етапах їх розвитку. Синонімні та варіантні терміни й боротьба між ними за місце в науковій термінології є показником її постійного розвитку [12, с. 20].

Деякі мовознавці, аналізуючи явище синонімії в термінній лексиці, радять виходити з того, що синонімія є загальномовним явищем, а тому термінологічну синонімію не варто цілком відривати від синонімії загальнонаціональної мови [15, с. 62]. Оскільки синонімія є характерною рисою літературної мови, законом розвитку та існування мови, то немає підстав вести мову про синонімію термінів як явище негативне й надлишкове або взагалі її заперечувати, бо на термінну лексику як на підсистему літературної мови поширюються закони останньої.

З погляду стандартизації наявність синонімів у термінолексичі трактують як ваду, негативну ознаку. Вони переважують пам'ять і вимагають додаткових зусиль для засвоєння. Цю думку підтримують А. Коваль, Є. Толикіна, А. Д'яков. Вони рекомендують якнайшвидше вилучити усі синоніми з терміносистем та уніфікувати їх [15, с. 66].

Інші (О. Ахманова, В. Даниленко) вважають, що термінні синоніми дуже корисні, бо кожен по-різному розкриває зміст поняття [15, с. 67]. Тому поряд із загальноновизнаною тезою про шкідливість синонімів для термінології вже традиційною стала теза про синонімію як невід'ємну ознаку термінної лексики. Але, визнаючи наявність синонімів у термінології, мовознавці все ж таки по-різному трактують це явище і дають йому різні назви.

Існує твердження, що про синонімію в термінології варто вести мову не як про логічне, а суто лінгвістичне явище, адже її сенс полягає не в збігу об'єктів номінації, а в ідентичності семантики

найменувань [6, с. 105]. Тобто особливістю синонімних термінів є те, що вони називають те саме поняття, не мають суттєвих відмінностей у значенні і вживаються як взаємозамінні.

В. Даниленко у своїх працях відзначає, що особливість термінів-синонімів полягає в тому, що вони порівняно із синонімами загальнолітературної мови мають зовсім іншу природу та інші функції [1, с. 73].

Термінні синоніми не виконують стилістичної функції й не мають додаткових значень. Між ними не існує тих відношень, які організують синонімічний ряд, зокрема емоційно-експресивних, стилістичних і конотативних опозицій. Протиставлення термінних синонімів нейтралізується в тотожності, бо вони не співвідносяться між собою, а стосуються безпосередньо позначуваного об'єкта [14, с. 61].

Більшість мовознавців вважає, що в термінології функціують лише абсолютні синоніми, які ще називають дублетами або еквівалентами (В. Даниленко, В. Винник, Т. Панько, І. Кочан, Є. Толікіна). Характерною рисою термінних дублетів є те, що вони співвідносяться з тим самим об'єктом, мають спільний денотат і не мають жодних семантичних відмінностей. Крім того, ці назви можуть різнитися семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування [4, с. 32]. З огляду на це дублетами можна називати всі види термінологічних синонімів, а варіанти виділити в окрему групу.

Класифікуючи термінні синоніми, мовознавці виходять з різних засад. Часто застосовують ті самі критерії, що й в літературній мові, тобто лексичне значення слова. Але, як уже зазначалось, термінні синоніми не мають таких суттєвих відмінностей у значенні, як синоніми літературної мови, бо називають те саме поняття.

У мовознавстві існує думка, що лексичну синонімію в термінології не варто зводити лише до абсолютної, адже термінні синоніми також можна розглядати з погляду наявності/відсутності семантичних відмінностей. Поряд із абсолютними синонімами термінів, які мають тотожні значення, у термінології функціують ідеографічні терміни-синоніми, що мають певні смислові відмінності [2, с. 43].

Т. В. Михайлова пропонує розрізнити такі типи синонімів у термінології: 1) абсолютні (*електромонтер – електротехнік*); 2) відносні, значення цих синонімів різняться відмінною семою (*очисник – фільтр*, спеціальна сема «пристрій для очищення», термін «фільтр» має вузьке значення «очищення лише рідини або газу»); 3) комплексні (*транспортер – конвеєр* /абсолютні синоніми/, *рольганг* /відносний синонім до перших двох/) [7, с. 11].

Класифікації термінів можуть базуватись на структурних особливостях синонімних термінів. Зокрема, І. Кочан пропонує таку класифікацію синонімів у науково-технічній термінології:

1. Одноструктурні: а) терміни-варіанти, або словотвірні синоніми: *нагрів – нагрівання, обмотка – обмотування*; б) різнокореневі відповідники термінів: *вібрація – коливання – дрижання – тремтіння*; в) терміни, різні за походженням: *база – основа, затискач – клема*.

2. Різноструктурні: а) терміни, утворені аналітичним і морфологічним способами: *вибірنا здатність – вибірність, випромінювальний пристрій – випромінювач*; б) однокореневі терміни-синоніми, словосполука – композит: *запис звуку – звукозапис, телевізійна камера – телекамера* [4, с. 34].

У цьому разі, класифікуючи синонімні терміни, мовознавець бере за основний критерій поділу особливості структури слів. Проте недоцільно вживати поряд як взаємозамінні терміни «терміни-варіанти» та «словотвірні синоніми», бо окрім словотвірних синонімів виділяють ще словотвірні варіанти, а це призведе до сплутування чи неправильного тлумачення термінів.

Суперечливо також виділяти серед одноструктурних термінів-синонімів різнокореневі відповідники та терміни різного походження, адже до цих груп можна віднести ті самі пари термінів. Наприклад пари *вібрація – коливання, база – основа*, які вмістили в різні підгрупи, можуть бути одночасно у складі першої та другої груп, бо це різнокореневі терміни, які мають різне походження.

Л. Філюк класифікує синонімічні терміни переважно за структурою: 1) морфолого-дериваційного типу: *адресність* – *адресованість* – *адресованість*; 2) лексико-дериваційного типу: *бігунок* – *повзунок*; 3) дериваційно-лексичного типу: *виклик* – *звертання*; 4) власне дериваційного типу: *прапор* – *прапорець*; 5) невластиві лексичні варіанти термінів: *напівбайт* – *нібл*; 6) синтаксично-дериваційні варіанти термінів: *архівация* – *створення архівних файлів*; 7) дериваційно-синтаксичні варіанти: *звукогенератор* – *генератор символів* [16, с. 12]. Проте недоцільно виділяти першу групу, де поряд стоять терміни, утворені від різних твірних основ, які мають різні значення. Крім того, не зовсім зрозуміло є відмінність у самих поняттях синтаксично-дериваційні та дериваційно-синтаксичні варіанти термінів.

Деякі мовознавці пропонують аналізувати синоніми в термінології, абстрагуючись від літературної мови. В. Молодець класифікує терміни-синоніми за двома ознаками: за морфологічною або синтаксичною структурою та мовою-джерелом. Тобто виділяє такі класифікаційні ознаки синонімічних термінів: 1) морфологічний склад; 2) кількість лексем; 3) повна або часткова взаємозамінність компонентів. А за мовою-джерелом виділяє: 1) синоніми на іншомовній основі; 2) синонімічні пари іншомовний термін – калька на національній основі, або дублети; 3) синоніми на національній основі [8, с. 13]. Проте, на нашу думку, поняття дублет можна застосувати до будь-якої з трьох груп термінів.

Н. Овчаренко, ведучи мову про синонімію в українській мінералогічній термінології, пропонує класифікувати синонімічні терміни за такими ознаками: а) будова (прості слова, композити, юкстапозити, словосполучення); б) етимологія (власне український, запозичений); в) семантична особливість елементів; г) ступінь новизни (застарілі, нові); д) сфера розповсюдження (літературна, діалектна) [9, с. 11].

Важливою проблемою є розмежування синонімів і варіантів у термінологічній лексиці. Пропонуємо вважати синонімічними два різні терміни, які називають те саме поняття. Серед них можна виділити такі типи:

1) лексичні – терміни, утворені від різних твірних основ: *абсорбер* – *вбирач*, *ажурний* – *прозорчастий*, *затичка* – *корок*, *лисиці* – *лещата*, *твердий* – *жорсткий* – *цупкий* – *штивний*;

2) словотвірні – терміни, утворені від однієї твірної основи за допомогою різних словотворчих афіксів: *випуск* – *випускання*, *вичистка* – *вичищення*, *витяжкар* – *витяжник*, *ізолювання* – *ізоляція*, *ремонтник* – *ремонтувальник*, *металевий* – *металічний*;

3) синтаксичні: а) терміни, утворені різними способами: *миляр* – *миловар* (афіксальний – безафіксний), *дробарка* – *машина дробильна* (морфологічний – аналітичний), *солодомлин* – *млин солодовий* (основоскладання – аналітичний); б) терміни-словосполучення з різним складом: *апретурна фабрика* – *обробна фабрика*, *голкове виробництво* – *голкова справа*.

Варіантами варто називати формальні видозміни того самого слова. Коли поряд вживають дві форми одного слова, які можуть мати відмінності на фонетичному (*промежок* – *проміжок*) та морфемному (*скидний* – *скидальний*) рівнях або у формах роду (*бензин* – *бензина*) та числа (*козли* – *козла*).

Появу синонімів у літературній мові пов'язують з такими причинами: 1) наявністю різноманітних ознак у предметів і явищ, кожна з яких може стати основою для називання; 2) широтою словотворчої бази, зокрема синонімічних словотворчих афіксів; 3) контактами української мови з іншими мовами, що призводить до значної кількості запозичень; 4) взаємодією літературної мови з територіальними та соціальними діалектами [13, с. 89].

Важливим джерелом термінів-синонімів є наявність у науці шкіл та напрямків, що користуються різними критеріями визначення того самого поняття. Оскільки одне наукове поняття може мати багато різних ознак, його можна по-різному сприймати і дати кілька назв, які відображають різні властивості об'єкта номінації [5, с. 78].

Термінні синоніми з'являються також унаслідок: 1) творення слів від того самого кореня за допомогою різних словотворчих афіксів; 2) творення слів від синонімічних коренів за допомогою

однакових або різних словотворчих засобів; 3) складних термінів-синонімів, що мають у своєму складі різні, але синонімні компоненти; 4) вживання термінів різної структури (повний – короткий, слово – словосполука).

Синонімія у науково-технічній термінології виникла внаслідок пошуку науковцями найвдалішої назви для певного наукового поняття. Для його найменування поруч з українськими залучають ресурси інших мов, а тому разом із питомо українським терміном нерідко функціонує позичений термін з ідентичним значенням. Поширеним в українській науково-технічній термінології було і залишається шукання українських відповідників до термінів іншомовного походження.

Основні причини виникнення синонімних відношень у термінології такі: а) позамовні (поява нових понять, нормувальна діяльність українських вчених наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст.); б) мовні (асиметрія знака і значення, системні можливості української мови) [7, с. 11].

Отже, незважаючи на вимогу не використовувати синонімів в одній терміносистемі, синонімія термінів властива науково-технічній термінології. Вона виявляється на різних рівнях – словотвірному, синтаксичному й навіть стилістичному. Тому синоніми в термінології доречні, зокрема вони необхідні для: 1) наукового означення поняття і тлумачення терміна (особливо чужомовного походження); 2) найточнішого висловлювання думки, особливо коли межа між поняттями нечітко окреслена; 3) уникання повторів того самого слова чи словосполучення [11, с. 116].

Аналізуючи явище синонімії в термінології, не варто різко протиставляти її синонімії в літературній мові загалом, адже термінна лексика – це прошарок лексики літературної мови, якій притаманні ті самі ознаки. А тому варто вести мову про синонімію в термінології не лише як про негативне явище, як про «баласт у термінології» [3, с. 159], але і як про невід’ємну ознаку термінології та мови взагалі.

1. Даниленко В. П. *Русская терминология: Опыт лингвистического описания.* – М., 1977. – 246 с. 2. Зубченко И. В. *Синонимия и антонимия в терминологической лексике сахарного производства (на материале английского языка) // Вопросы терминологии и лингвистической статистики.* – Воронеж, 1976. – С. 42–46. 3. Коваль А. П. *Синоніміка у термінології // Дослідження з лексикології та лексикографії.* – К., 1965. – С. 157–168. 4. Кочан І. М. *Синонімія у термінології // Мовознавство.* – 1992. – № 3. – С. 32–34. 5. Кузьмин Н. П. *Нормативная и ненормативная специальная лексика // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.* – М., 1970. – С. 68–81. 6. Лейчик В. М. *Термины-синонимы, дублеты, эквиваленты, варианты // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования.* – 1973. – Вып. 2. – С. 103–107. 7. Михайлова Т. В. *Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології: Автореф. дис.... канд. філол. наук.* – Х., 2002. – 20 с. 8. Молодець В. Н. *Некоторые проблемы терминологической синонимии // Термин и слово.* – Горький, 1983. – С. 11–21. 9. Овчаренко Н. І. *Способи номінації і словотворення у сучасній українській мінералогічній термінології: Автореф. дис.... канд. філол. наук.* – Дніпропетровськ, 1996. – 21 с. 10. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. *Українське термінознавство.* – Львів, 1994. – 216 с. 11. Пілецький В. І. *Деякі лінгвістичні проблеми українського термінознавства // Український правопис і наукова термінологія: Проблеми норми та сучасність.* – Наукове товариство ім. Шевченка у Львові: Філологічна секція. – Т. 9. – 1997. – С. 116–117.; 12. Рибак Н., Рибак Т., Хомик Н. *Існування дублетних термінів як показник безперервного процесу творення термінології // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези.* – 4-а Міжнародна наукова конференція. – Львів, 1996. – С. 20–21. 13. *Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія.* – К., 1969. – 583 с. 14. Толикина Е. Н. *Некоторые лингвистические проблемы изучения термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.* – М., 1970. – С. 53–66. 15. Турчин В. В. *Прагматика наукового терміна.* – Івано-Франківськ, 2004. – 226 с. 16. Філюк Л. М. *Динамічні процеси у формуванні української терміносистеми інформатики: Автореф. дис.... канд. філол. наук.* – Одеса, 2007. – 20 с.